

Яковлева 1994: Яковлева, Е. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени, восприятия) [Текст] / Е. Яковлева. – М., 1994. – 344 с. – ISBN 5-7333-0424-8.

Anusiewicz 1994: Anusiewicz, J. Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki [Text] / J. Anusiewicz // Język a Kultura T.I. – Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1994. – S. 17-30.

Bartmiski 1994: Bartmiski, J. Konwersatorium „Język a kultura”. Projekt programu [Text] / J. Bartmiski // Język a Kultura T.I. – Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1994. – S. 9-16.

В статье рассмотрено такие языковые явления украинского языка, которые сочетают в себе одновременно семантику и времени, и пространства. Также представлен краткий обзор исторических изменений представлений человечества о хронотопе. Проблема синтеза значения времени и пространства в украинском языкознании сформулирована впервые.

Ключевые слова: время, пространство, хронотоп, категория языка.

The main attention of the article is paid to the linguistic phenomena of the Ukrainian language which combine the semantics both the time and the space. A review of the historical changes of the humanity's time-space conception is given in the article. The problem of synthesis of the semantic of time and space is formulated for the first time in the Ukrainian linguistics.

Keywords: time, space, chronotope, language category.

Надійшла до редакції 14 вересня 2010 року.

Оксана Пугіліна

ББК Ш12=411.4*22

УДК 81'372=111=161.2

ДЖЕРЕЛА ПОСТАННЯ ВІДМІНКОВОЇ ГРАМАТИКИ (від поч XX ст. і до сьогодні)

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячених проблемам відмінкової граматики в її презентації у загальнолінгвістичній парадигмі, зокрема встановленню витоків відмінкової граматики, а також простеженню причин, передумов і специфіки її розвитку і формування як самостійного лінгвістичного напрямку.

Ключові слова: відмінкова граMATика, вроджене поняття, інтерпретивізм, когнітивна лінгвістика, лексикалізм, пропозиція, семантика, структуралізм, трансформація, функціоналізм.

Останнім часом набуває актуальності проблема кореляції компонентів глибинної структури речення із відповідним набором формально-поверхневих відмінків, а також виявлення тенденцій реалізації елементів глибинної організації на поверхневому рівні речення в сучасних українській та англійській мовах, що є, власне, об'єктом дослідження відмінкової граматики як окремого, специфічного напрямку дослідження в сучасній лінгвістиці. Але попри видиму сучасність відмінкова граMATика має давню історію і причини свого постання, без з'ясування природи яких важко уявити здійснення повноцінного дослідження в цій царині, так само як і бути мати впевненість в тому, що враховані всі нюанси такого роду досліджень. У попередній публікації вже частково були розглянуті ті явища й процеси, що одними з перших спричинилися до появи питомих рис відмінкової граматики: починаючи від V ст. до н.е. і закінчуючи поч. XX ст. н.е. Метою цієї статті є продовження загальноісторичного огляду тих тенденцій у світовій лінгвістиці, що мали місце безпосередньо перед остаточним формуванням цього лінгвістичного напрямку або впливали на нього під час і після його самооформлення.

Ідея створення загальної теорії мови із залученням не тільки відомостей про універсальні структури мови, але й з урахуванням їхньої семантики, властива дослідженням з відмінкової граматики, була розвинута в генеративній лінгвістиці (Стандартна теорія (Standard Theory) Н. Хомського) [Chomsky 1957; Chomsky 1965]. Найширше вона презентована у працях Н. Хомського 70-х років XX ст. і відома як Розширена стандартна теорія (Extended Standard Theory), хоча має й інші назви: “інтерпретивізм”, “лексикалізм” [Newmeyer 1986: 139-144; Trager 1949: 37]. Основна відмінність Розширеної стандартної теорії від Стандартної теорії, на думку Ф. Ньюмейера, полягає в тому, що в ній особливої ваги набуває семантична інтерпретація мовних одиниць і лексичний компонент теорії. Це зумовлено усвідомленням того, що не всі мовні процеси є власне-синтаксичними і що мовний апарат людини обов'язково містить численні лексичні правила й правила семантичної інтерпретації [Bybee 1988a: 122; Bybee, Slobin 1982: 273; Casad 1988: 61; Hitikka 1986: 333; Leech 1981: 118; Newmeyer 1986: 140; Talmy 1975: 195; Taylor 1988: 308; Taylor 1989: 164] (пор. із твердженням А.О. Кибрика, І.М. Кобозевої та І.О. Секериної про те, що генеративна граMATика, з моменту її виникнення і по сьогодні – це насамперед синтаксис [Современная 2002: 10]). Тому на кінець 70-х років починає набирати сили лексична Розширена стандартна теорія, що охоплювала не тільки необхідні правила семантичного компонента

мови загалом, але й надавала великого значення багатій лексиці окремих мов, без якої не можна собі уявити науково обґрунтованої теорії граматики [Бейлін 2002: 26]. Дж. Бейлін пояснює це також прагненням заперечити теорію Генеративної семантики, що ґрунтувалася на гіпотезі Каца й Посталя (Katz – Postal hypothesis) [Katz 1972; Katz, Postal 1964], суть якої полягала в тому, що трансформації ніколи не змінюють значення висловлення, і все, що має семантичну інтерпретацію, повинно бути презентоване на рівні глибинної структури. Звідси основний постулат про те, що всі мовні процеси, включаючи дериваційні відношення між дієсловом і віддієслівними спільнокореновими іменниками, є винятково трансформаційними [Бейлін 2002: 25; Chierchia, McConnell-Ginet 1991: 79; Katz, Fodor 1963: 180].

Слід погодитися з Ф. Ньюмейером у тому, що це був закономірний процес, особливо якщо врахувати справедливості критики Генеративної семантики Н. Хомським ще у розвідці “Зауваги про номіналізацію” (1970) [Bates, MacWhinney 1989: 133; Heine, Claudi, Hünemeyer 1991: 54; Lambrecht 1987: 377; Newmeyer 1986: 133]. Н. Хомський ще у розвідці “Зауваги про номіналізацію” (1970) виділив три групи явищ, що цю концепцію спростовували: непродуктивність певних мовних процесів (наприклад, номіналізації), структурний (синтаксичний) характер глибинної презентації, здатність трансформацій змінювати значення конструкцій (наприклад, при трансформації пасивізації) [Chomsky 1970]. Процес витіснення цієї теорії “лексикалізмом” зумовлювався тим, що, на відміну від інших наук, які застосовують модульний підхід до свого предмета: вважають цілком зрозумілим, що складні явища найкраще пояснюються, якщо розглядати їх як продукт взаємодії низки систем, що функціонують автономно, кожна з яких підпорядковується своїм власним принципам, “генеративна семантика, навпаки, намагалася увіпхнути всі явища в рамки однієї й тієї самої системи” [Bates, MacWhinney 1989: 133; Heine, Claudi, Hünemeyer 1991: 54; Lambrecht 1987: 377; Newmeyer 1986: 133].

Генеративістика не розв’язала усіх проблем мовознавства. У ній виявлено чимало слабких сторін: апріорність у виділенні вихідних синтаксичних одиниць, невелика здатність для опису різноструктурних мов і под. Тому багатьма положеннями концепції породжувальної лінгвістики скористалася когнітивна лінгвістика, зокрема відмінкова граматики.

Порівняно зі системно-структурною парадигмою (структуралізмом), де мова інтерпретувалася як своєрідна суворо організована система, когнітивна лінгвістика розглядає мову, апелюючи до людини, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим [Fayol, Monteil 1993: 891; Jackendoff 1990: 12; Tuggy 1988: 591]. Цю визначальну рису нової наукової парадигми відзначає Дж. Брунер, констатуючи, що “революціонери”-когнітивісти прагнуть повернути душу в науку про людину після “довгої холодної зими об’єктивізму” – відбувається процес гуманізації науки, оскільки загалом у другій половині ХХ століття лінгвісти почали активно вивчати зв’язок мови з ментальною (розумовою) діяльністю людини [Bruner 1990: 3]. Ідеї когнітивної лінгвістики активно розробляються американськими мовознавцями Т. Бевером, Дж. Лакоффом, Ч. Філлмором, У. Чейфом, російськими лінгвістами В. Дем’янковим, О. Кубряковою, Ю. Степановим, в україністиці – Н. Бардіною, Ф. Бацевичем, Л. Белеховою, О. Воробйовою, С. Жаботинською, Т. Ковалевською, О. Селівановою та ін. [Bever 1970; Lakoff 1993; Fillmore 1968; Chafe 1994; Дем’янков 1994; Кубрякова 1994; Степанов 2005; Бацевич 1997; Жаботинская 1997].

Загалом когнітивна лінгвістика, до однієї з течій якої, здебільшого, зараховують і відмінкову граматику, виникла як самостійна наука відносно недавно. “Днем народження” когнітивної лінгвістики вважають симпозиум у Дуйсбурзі, організований Р. Дирвенном (Дуйсбурзький університет, Німеччина) навесні 1989 року, а підтвердженням цього – створення Міжнародної Когнітивної Лінгвістичної Асоціації. Саме на цій конференції було засновано журнал “Когнітивна лінгвістика” (що надалі став одним з найкращих лінгвістичних журналів; його редактором донедавна був Д. Герартс – Лувенський католицький університет, Бельгія), там само була задумана серія монографій “Дослідження з когнітивної лінгвістики”, у якій, зокрема, вийшла книга Р. Лангаккера “Концепт, образ і символ: Когнітивна основа граматики” (“Concept, Image and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar”). З іншого боку, можливою точкою відліку може слугувати попередня конференція, що відбулася у Трирі 1988 року (теж організована Р. Дирвенном), або видання збірника “Топік у когнітивній лінгвістиці” (“Topics in Cognitive Linguistics”) за редакцією Б. Рудзкі-Остін (Лувенський католицький університет), яка, між іншим, теж вийшла 1988 року. Дехто з мовознавців схильний відсувати цю дату до 70-х років, а точніше – до 1975 року, коли в назві статті американських лінгвістів Дж. Лакоффа та Х. Томпсона з’явився термін “когнітивна граматики” [Schwarz 1992: 34].

У вітчизняній лінгвістиці перші спроби в когнітивному напрямі з’явилися у вигляді аналітичних оглядів і перекладів англійських першоджерел із цієї проблематики, зокрема огляд проблем когнітивної граматики В. Герасимова у збірнику “Современные грамматические теории” (1985), “Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка” (1988, вип. 23). Крім того, 1996 р. виданий “Краткий словарь когнитивных терминов” за редакцією О. Кубряковою, який “став дороговказом для дослідників когніції мови і визначив перспективи когнітивних досліджень у Росії та країнах пострадянського простору” [Там само: 214] [Селіванова 2006: 214]. У Європі у середині 90-х років були створені перші підручники з когнітивної лінгвістики: “Вступ до когнітивної лінгвістики” Ф. Угерера й Х. Шмідта (1996), “Когнітивні основи граматики” Б. Гайне (1997) тощо.

Щодо неоднозначності сприйняття цього напрямку [Вихованець 1992], то слід зазначити, що, напр., В.Б. Касевич стверджує, що хоча внесок когнітивістів у сферу, наприклад, семантики виразно позитивний, вони

тим не менше не створюють ні нового об'єкта (точніше предмета) дослідження, ні навіть мовного методу [Касевич 1998: 20]. Натомість О.С. Кубрякова вважає, що когнітивна лінгвістика опрацювала свій метод, який передбачає постійне співвіднесення мовних даних із іншими “досвідними сенсомоторними даними на широкому культурологічному, соціологічному і под. тл” [Кубрякова 1994: 5], а її переваги й загалом переваги когнітивного підходу до мови в тому, що вони відкривають “широкі перспективи бачення мови в усіх її різноманітних зв'язках із людиною, з її інтелектом і розумом, з усіма мисленневими й пізнавальними процесами, нею здійснюваними, і, нарешті, з тими механізмами та структурами, які лежать у їхній основі” [Там само, с. 3] (пор. із думкою К.В. Рахліної щодо того, що розвиток когнітивної лінгвістики є свідченням того, що “мовознавство якоюсь мірою повернулось назад – до історико-філософських традицій кінця XIX – початку XX ст.” [Рахилина 2002: 378]). Когнітивний напрям у лінгвістиці не відзначається єдністю у методах, принципах і меті дослідження (Е. Найда, Д. Ольмстед, Дж. Рікегіт, Г. Стройнер), внаслідок чого цей напрям інколи (В.Б. Касевич, М.П. Кочерган, Г.М. Удовиченко) не визнають як окремих, розглядаючи в межах генеративної і навіть структурної лінгвістики (пор. [Hjelmslev 1937]).

Окремі дослідники вказують на суттєві відмінності у поглядах американських і європейських лінгвістів. Американський когнітивізм, або “генеративна течія “західного узбережжя” в інших термінах [Селіванова 1999: 90], заявлений працями Р. Джекендоффа, М. Джонсона, Л. Талмі, під впливом “породжувального синтаксису Н. Хомського” обмежує кількість функцій синтаксичними правилами граматики та жорсткими правилами семантичної інтерпретації, встановленими інтроспективно. Європейська ж когнітологія є більш гнучкою щодо застосування досвіду інших лінгвістичних напрямів, наприклад, функційної лінгвістики [Там само: 91]. Причиною цього є специфіка методу когнітивної науки, що полягає у спробі поєднання даних різних наук, гармонізації цих даних та віднайденні смислу в їхніх кореляціях. Загалом когнітивна лінгвістика є поліпарадигмальною наукою, тому що вона засвоїла набуток багатьох попередніх мовознавчих парадигм і розвиває успадковані від лінгвістики, філософії, психології класичні проблеми зв'язків між мовою та мисленням, розглядаючи їх у дещо іншому плані (у таких категоріях, як знання і його мовні різновиди, мовні способи вияву тощо). Її головна ідея полягає в тому, що мовна здібність людини є частиною її когнітивної здібності. Когнітивна лінгвістика безпосередньо співвідноситься з проблемами творення національно-мовної картини світу, особливостями її репрезентативності на різних рівнях, що зумовлює посилення уваги до когнітивно-мовного простору, когнітивно-мовної бази. Останнє уможливує розгляд багатьох категорійних одиниць (лексичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного рівнів) в аспекті наповнення когнітивним змістом.

Тому відмінкова грамика (case grammar), що виходить з принципу єдності синтаксичних структур і їхнього семантичного наповнення з урахуванням національно-мовної специфіки, є цілком органічним явищем на загальному тлі когнітивно-граматичних теорій та концепцій. Її засновник, Ч. Філлмор, є одним з найвідоміших лінгвістів сучасності. За відносно невеликої кількості праць індекс їхнього цитування надзвичайно високий. Одним з найвагоміших результатів його є відмінкова грамика і концепція глибинних відмінків: агентив, фактив, датив, інструменталіс, об'єктив і локатив [Fillmore 1968].

А. Голдберг, характеризуючи вчення Ч. Філлмора, звертає увагу на те, що з позицій відмінкової граматики синтаксичний рівень, синтаксичні структури – це своєрідна проекція лексичних обмежень (syntax is a projection of lexical requirements) [Goldberg 1995: 11]. Цей принцип вказує і на зв'язок із генеративною граматиною, зокрема з Теорією керування і зв'язування Н. Хомського [Бейлін 2002: 32-50], у якій він експліцитно поданий як Принцип проекції (Projection Principle), а також з Граматиною лексичних функцій Дж. Бреснан, функційною граматиною, де цей принцип взято за основу, моделлю “Смисл ↔ Текст”. Тому якщо синтаксис відображає лексичні обмеження, то, перш за все, він має виявляти семантичні ролі дієслова. Дієслово опиняється в центрі синтаксичної структури, за аналогією з формальною логікою, що описує відношення між предикатом і його аргументами (пор. [Hjelmslev 1937]): дієслово – це такий *n*-місний предикат, що передбачає аргументи певного типу [Goldberg 1995:14-15] (за Ч. Філлмором, дієслово разом із залежними від нього іменниками (виразниками глибинних відмінків на поверхневому рівні) формує пропозицію речення [Fillmore 1968]). Водночас, як зауважує А. Голдберг, відбувається й зворотний процес: дієслово семантично є *n*-аргументним предикатом, що встановлюється на підставі *n*-кількості його додатків [Goldberg 1995: 17] (аргументів, або точніше – глибинних відмінків); з іншого боку, в дієслова *n* додатків, оскільки в нього *n*-аргументна семантична структура [Там само: 18]. Наявна постійна взаємодія і взаємозначуваність синтаксичних і лексичних компонентів: до процесу формування глибинної структури речення та її вираження на поверхневому рівні певної мови залучаються дані лексичної сполучуваності, наявні у певній мові. Цим відмінкова грамика вирізняється з-поміж інших лінгвістичних течій, що вже традиційно зараховуються до когнітивної лінгвістики. Ця думка поділяється не усіма мовознавцями, дехто з яких схильний вважати її частиною інших лінгвістичних напрямів або принаймні – проміжною ланкою між ними.

Так, на думку А.О. Кибрика й В.О. Плунгяна, у плані змісту когнітивна лінгвістика загалом (і відмінкова грамика як її складник зокрема) “безперечно повинна вважатися частиною функціоналізму” [Кибрик, Плунгян 2002: 324] (що є одним з найрезультативніших підходів до вивчення фактів мови). Це зумовлено тим, що когнітивний підхід виступає одним зі способів пояснення мовних явищ, але за тією класифікацією, що склалася в сучасній американській лінгвістиці, функційна і когнітивна лінгвістика – це хоч і сумісні, але

паралельно чинні напрями. Когнітивна лінгвістика у вузькому розумінні [Рахіліна 2002: 372] – це чітко окреслені семантичні концепції, здебільшого конкретних авторів (передусім Дж. Лакоффа й Р. Лангаккера). За А.О. Кибриком, В.О. Плунонгом, когнітивна лінгвістика в широкому розумінні – більш відкрита сфера, що підтверджує зміст журналу *Cognitive Linguistics*, 4-а і 5-а конференції Міжнародної Когнітивної Лінгвістичної Асоціації (Альбукерке, 1995 й Амстердам, 1997), де виголошено багато доповідей, що не мали стосунку до когнітивної лінгвістики у вузькому розумінні, а торкалися когнітивного пояснення найрізноманітніших мовних явищ [Кибрик, Плунонган 2002: 325] (останнім часом наявні спроби інтеграції функціоналізму і когнітивної лінгвістики, див. серію конференцій “Концептуальна структура, дискурс і мова” [Bates, MacWhinney 1989; Goldberg 1996]. А.О. Кибрик, В.О. Плунонган констатують, що функціоналізм, всупереч висловлюваним думкам генеративістів (Дж. Бейлін, Ф. Ньюмейер та ін.) щодо паралельності функціоналізму й породжувальної лінгвістики, вивчає ті самі явища, що і формальна лінгвістика, і багато інших, і є ширшим за генеративну лінгвістику, тому когнітивна лінгвістика, досліджуючи однакові з функціоналізмом питання, є його складником [Кибрик, Плунонган 2002: 330].

Таке трактування суті когнітивної лінгвістики (і відмінкової граматики) не зовсім коректне, оскільки ігноруються методи і прийоми дослідження мовного матеріалу, застосовувані когнітивістами, зміна предмета дослідження, і, нарешті, тяжіння до універсальності [Там само: 282]. Очевидно, слід розглядати цей лінгвістичний напрям як самостійний у межах формальної теорії мови і говорити про часткову подібність елементів теорій, зумовлену спільним теоретичним підґрунтям. Щодо цього найближчою до концепцій відмінкової граматики Ч. Філлмора функційною теорією виступає теорія Референційно-рольової граматики (Role and Reference Grammar) Р.Д. Ван Валіна [Foley, Van Valin 1984].

Для американської лінгвістики, в якій зароджувалася відмінкова граматика, характерним є прагнення будувати цілісні теорії з намаганням пояснити усі факти, помічені цією теорією [Кибрик, Плунонган 2002: 282; Chierchia 1992: 167]: генеративна граматика Н. Хомського, Лексико-функційна граматика Дж. Бреснан, Реляційна граматика П. Посталя й Д. Перлмуттера тощо, у межах когнітивної лінгвістики таким прикладом може бути граматика Р. Лангаккера, для функціоналістів же побудова глобальних теорій не є типовою – єдиним винятком є граматика Р.Д. Ван Валіна, який продовжує інтенсивно розвивати свою теорію, застосовуючи її до різних мовних явищ і різних мов [Foley, Van Valin 1984], тому що його Референційно-рольова граматика від початку була типологічно-орієнтованою й спиралася на дані найрізноманітніших мов.

Якщо не брати до уваги універсального характеру цієї граматики, то спільним для обох теорій є погляд на мову як на систему, в центрі якої перебуває граматика, що виступає не автономною, а, навпаки, є відносно мотивованою семантичними і комунікативними чинниками. На відміну від більшості прихильників функційного підходу до вивчення мовних фактів, Р.Д. Ван Валін приділяє велику увагу дослідженню граматики і не вважає, що вона може бути зведена до якого-небудь іншого феномена, наприклад, дискурсу. Як і Ч. Філлмор, він прагне не тільки описати, але й пояснити граматику, визнаючи, що мову не можна зводити до самої граматики [Foley, Van Valin 1984; Кибрик, Плунонган 2002]. Ще однією спільною рисою є бачення структури елементарного речення, центр якого складають предикат і визначувані ним аргументи, що разом формують ядро речення, а решта елементів постають додатковими і належать до периферії (пор. зі структурою пропозиції, за теорією Ч. Філлмора [Fillmore 1968]). Але цій теорії не властиве передбачення певних механізмів переведення структур одного рівня в інші – відсутній той чи інший аналог трансформацій, а синтаксичний рівень безпосередньо пов'язується із семантичним, що не характерне для відмінкової граматики.

Отже, відмінкова граматика – це окремий напрям когнітивних досліджень, для якої характерним є дворівневий принцип трактування речення: рівень глибинних структур, що формується предикатом і його аргументами – глибинними відмінками, і рівень поверхневої репрезентації цих структур формально-граматичними засобами певної мови, причому ці рівні постають взаємопов'язаними і взаємовизначуваними, внаслідок чого в дослідженні речення певної мови враховуються не тільки особливості граматичного ладу цієї мови, а й принципи сполучуваності її слів. Специфічною ознакою цієї лінгвістичної концепції є також її всеохопний характер, що зближує її з універсальною граматикою. Основним джерелом виникнення теорії глибинних відмінків слід вважати концепцію генеративної граматики Н. Хомського, зокрема його Стандартну теорію (Standard Theory) й Розширену стандартну теорію (Extended Standard Theory), що безпосередньо вплинула на розширення й удосконалення принципів дослідження відмінкової граматики. Водночас філософські витоки теорії Ч. Філлмора слід шукати в синтезі лінгвофілософських концепцій Ф. Бекона, Р. Декарта, Г.-В. Лейбніца, класичної філософії Г.-В.-Ф. Гегеля, І. Канта, Ф.-В. Шеллінга, Ф.-Г. Якобі, філософії неопозитивізму, особливо ідей австрійських філософів Л. Вітгенштейна, Р. Карнапа, а також англійця Б. Рассела. Лінгвотеоретичне підґрунтя відмінкової граматики сформували теорії розуміння і породження мови Паніні, ідеї Граматики Пор-Рояля А. Арно і К. Лансло, погляди І.О. Бодуена де Куртене, В. фон Гумбольдта, О.О. Потебні, загальна концепція структуралізму, насамперед копенгагенського (датського) структуралізму, або гloseматики, В. Брьондаля, Л. Сльмслева, Г. Сьоренсена, К. Тогегю і Г. Ульдалла, а також американського структуралізму (дескриптивізму): ельської групи (Б. Блок, Л. Блумфільд, Дж.-Л. Трейджер, З. Гарріс, Ч. Хоккет) й особливо анн-арборської групи (Ю. Найда, К. Пайк, Ч. Фріз та ін.), дослідження Г. Гійома. На сьогодні ця сфера досліджень, зберігаючи статус окремої лінгвістичної течії, має і певні спільні риси із Теорією керування і зв'язування Н. Хомського (Принцип проєкції (Projection Principle)), Граматикою лексичних функцій

Дж. Бреснан, функційною граматикою, передусім Референційно-рольовою граматикою (Role and Reference Grammar) Р.Д. Ван Валіна, моделлю “Смисл ↔ Текст”.

Отримані результати репрезентують особливості становлення відмінкової граматики як окремого лінгвістичного напрямку і можуть бути використані для подальшого повноцінного комплексного аналізу взаємодії глибинних і поверхневих структур, досліджуваних у його межах, передусім у зіставному аспекті.

Література

Бацевич 1997: Бацевич, Ф.С. Когнітивне і лінгвістичне в процесах вербалізації [Текст] / Ф.С. Бацевич // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 30-36. – Бібліогр.: с. 36.

Бейлин 2002: Бейлин, Дж. Краткая история генеративной грамматики [Текст] / Дж. Бейлин // Современная американская лингвистика : Фундаментальные направления / Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой и И. А. Секериной. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 13-57. – Библиогр.: с. 55-57. – 2000 экз. – ISBN 5-354-00057-2.

Вихованець 1992: Вихованець, І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с. – ISBN 5-12-002283-9.

Демьянков 1994: Демьянков, В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода [Текст] / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17-33. – Библиогр.: с. 33.

Жаботинская 1997: Жаботинская, С.А. Когнитивная лингвистика: к вопросу об уровнях концептуальных моделей [Текст] / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. – Вип. 3. – Черкаси, 1997. – С. 9-11. – Бібліогр.: с. 11.

Касевич 1998: Касевич, В.Б. О когнитивной лингвистике [Текст] / В.Б. Касевич // Общее языкознание и теория грамматики. – СПб. : Наука, 1998. – С. 41-63.

Кибрик, Плуноян 2002: Кибрик, А.А., Плуноян, В.А. Функционализм [Текст] / А.А. Кибрик, В.А. Плуноян // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой и И.А. Секериной. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 276-339. – Библиогр.: с. 331-339. – 2000 экз. – ISBN 5-354-00057-2.

Кубрякова 1994: Кубрякова, Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука [Текст] / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 23-45. – Библиогр.: с. 45.

Рахилина 2002: Рахилина, Е.В. Основные идеи когнитивной семантики [Текст] / Е.В. Рахилина // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой и И.А. Секериной. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 370-389. – Библиогр.: с. 336-389. – 2000 экз. – ISBN 5-354-00057-2.

Селіванова 1999: Селіванова, О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) [Текст] / О.О. Селіванова. – К. : Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с. – Бібліогр.: с. 145-147. – ISBN 966-7459-28-4.

Селіванова 2006: Селіванова, О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія [Текст] / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с. – Бібліогр.: с. 667-688. – ISBN 966-8791-00-2.

Современная 2002: Современная американская лингвистика : Фундаментальные направления [Текст] / Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой и И.А. Секериной. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 480 с. – 2000 экз. – ISBN 5-354-00057-2.

Степанов 2005: Степанов, Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики [Текст] / Ю.С. Степанов. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 312 с. – 1000 экз. – ISBN 5-354-01047-0.

Bates, MacWhinney 1989: Bates, E., MacWhinney, B. Functionalism and the Competition Model [Text] / E. Bates, B. MacWhinney // B. MacWhinney, E. Bates (eds) // The Cross-Linguistic Study of Sentence Processing. – Cambridge : Cambridge University Press, 1989. – P. 3-73. – Bibliog. : p. 73.

Bever 1970: Bever, T.G. The Cognitive Basis for Linguistic Structures [Text] / T. G. Bever // Cognition and the Development of Language. – N.Y. : Acad. Press, 1970. – P. 34-71. – Bibliog. : p. 70-71.

Bruner 1990: Bruner, J.S. Acts of Meaning [Text] / J. S. Bruner. – Cambridge : Cambridge (Mass.), 1990. – 268 p. – Bibliog. : p. 266-268.

Bybee 1988a: Bybee, J.L. Morphology as Lexical Organization [Text] / J. L. Bybee / M. Hammond, M. Noonam (eds). // Theoretical Morphology : Approaches in Modern Linguistics. – San Diego : Academic Press, 1988. – P. 119-141. – Bibliog. : p. 141.

Bybee, Slobin 1982: Bybee, J.L., Slobin, D.I. Rules and Schemas in the Development and Use of the English Past Tense [Text] / J. L. Bybee, D. I. Slobin // Language. – Vol. 58. – 1982. – P. 265-289. – Bibliog. : p. 289.

Casad 1988: Casad, E.H. Conventionalizations in Cora Locational [Text] / E. H. Casad / Ruzicka-Ostyn B. (ed.). // Topics in Cognitive Linguistics. – Amsterdam : Benjamins, 1988. – P. 345-378. – Bibliog. : p. 378.

Chafe 1994: Chafe, W. Discourse Consciousness and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing [Text] / W. Chafe. – Chicago : University of Chicago Press, 1994. – 365 p.

Cherchia 1992: Cherchia, G. Anaphora and Dynamic Binding [Text] / G. Cherchia // Linguistics and Philosophy. – Vol. 15. – 1992. – P. 111-183. – Bibliog. : p. 182-183.

- Cherchia, McConnell-Ginet 1991: Cherchia, G., McConnell-Ginet, S. *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics* [Text] / G. Cherchia, S. McConnell-Ginet. – Cambridge (Mass.): MIT Press, 1991. – 259 p. – Bibliog.: p. 255-259.
- Chomsky 1957: Chomsky, N. *Syntactic Structures* [Text] / N. Chomsky. – The Hague: Mouton, 1957. – 134 p. – Bibliog.: p. 132-133.
- Chomsky 1965: Chomsky, N. *Aspects of the Theory of Syntax* [Text] / N. Chomsky. – Cambridge (Mass.): MIT Press, 1965. – 265 p. – Bibliog.: p. 260-264.
- Chomsky 1970: Chomsky, N. *Remarks on Nominalization* [Text] / N. Chomsky / R. Jacobs, P. Rosenbaum. (eds) // *Readings in English Transformational Grammar*. – Waltham (Mass.): Ginn, 1970. – P. 184-221. – Bibliog.: p. 221.
- Fayol, Monteil 1993: Fayol, M., Monteil, J.-M. *Script* [Text] / M. Fayol, J.-M. Monteil // Sfez L. *Distionnaire critique de la communication*. – Paris: P.U.F., 1993. – T. 1. – P. 868-897. – Bibliog.: p. 897.
- Fillmore 1968: Fillmore, Ch. *The case for case* [Text] / Ch. Fillmore // *Universals in Linguistic Theory* / E. Bach and R. T. Harms (eds.). – New York: Holt et al. – Reinhart, 1968. – P. 1-88. – Bibliog.: p. 84-88.
- Foley, Van Valin 1984: Foley, W.R.D., Van Valin, R.D.Jr. *Functional Syntax and Universal Grammar* [Text] / W. R. D. Foley, R. D. Jr. Van Valin. – Cambridge: Cambridge University Press, 1984. – 421 p. – Bibliog.: p. 420-421.
- Goldberg 1995: Goldberg, A. *A Construction Grammar Approach Argument Structure* [Text] / A. Goldberg. – Chicago: The University of Chicago Press, 1995. – 326 p. – Bibliog.: p. 325-326.
- Goldberg 1996: *Conceptual Structure, Discourse, and Language* [Text] / A. Goldberg (ed.). – Stanford: CSLI, 1996. – 283 p. – Bibliog.: p. 282-283.
- Heine, Claudi, Hünnemeyer 1991: Heine, B., Claudi, U., Hünnemeyer, F. *Grammaticalization: A Conceptual Framework* [Text] / B. Heine, U. Claudi, F. Hünnemeyer. – Chicago: University of Chicago Press, 1991. – 261 p. – Bibliog.: p. 260-261.
- Hitikka 1986: Hitikka, J. *The Semantics of a Certain* [Text] / J. Hitikka // *Linguistic Inquiry*, 17.2. – 1986. – P. 331-336. – Bibliog.: p. 336.
- Hjelmslev 1935: Hjelmslev, L. *La categorie des cas. Etude de grammaire generale. Premiere partie* [Text] / L. Hjelmslev // *Acta Jutlandica*. – VII, 1. – Aarhus, 1935. – 184 p.
- Hjelmslev 1937: Hjelmslev, L. *La categorie des cas. Etude de grammaire generale. Deuxieme partie* [Text] / L. Hjelmslev // *Acta Jutlandica*. – IX, 2. – Aarhus, Kobenhavn, 1937. – 78 p.
- Jackendoff 1990: Jackendoff, R. *Semantic structures* [Text] / R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.): MIT, 1990. – 349 p. – Bibliog.: p. 347-349.
- Katz 1972: Katz, J.J. *Semantic Theory* [Text] / J. J. Katz. – New York: Harper & Row, 1972. – 229 p. – Bibliog.: p. 229.
- Katz, Fodor 1963: Katz, J.J., Fodor, J.A. *The Structure of a Semantic Theory* [Text] / J. J. Katz, J. A. Fodor // *Language*. – Vol. 39. – 1963. – P. 170-210. – Bibliog.: p. 210.
- Katz, Postal 1964: Katz, J.J., Postal, P. *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions* [Text] / J. J. Katz, P. Postal. – Cambridge (Mass.): MIT Press, 1964. – 286 p. – Bibliog.: p. 283-284.
- Lakoff 1993: Lakoff, G. *The Contemporary Theory of Metaphor* [Text] / G. Lakoff / A. Ortony. (ed.) // *Metaphor and Thought*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – Second edition. – P. 202-251. – Bibliog.: p. 251.
- Lambrecht 1987: Lambrecht, K. *Sentence Focus, Information Structure, and the Thretic-Categorial Distinction* [Text] / K. Lambrecht // *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. – Berkeley: University of California, 1987. – P. 366-382. – Bibliog.: p. 382.
- Leech 1981: Leech, G. *Semantics* [Text] / G. Leech. – Harmondsworth: Penguin, 1981. – 241 p. – Bibliog.: p. 241.
- Newmeyer 1986: Newmeyer, F. *Linguistic Theory in America* [Text] / F. Newmeyer. – 2nd edition. – Orlando: Academic Press, 1986. – 341 p. – Bibliog.: p. 340-341.
- Schwarz 1992: Schwarz, M. *Einführung in die Kognitive Linguistik* [Text] / M. Schwarz. – Tübingen, 1992. – 478 S.
- Talmy 1975: Talmy, L. *Semantics and Syntax of Motion* [Text] / L. Talmy / J. Kimball (ed.) // *Syntax and Semantics*. – Vol. 4. – New York: Academic Press, 1975. – P. 181-238. – Bibliog.: p. 236-238.
- Taylor 1988: Taylor, J.R. *Contrasting Prepositional Categories: English and Italian* [Text] / J. R. Taylor / B. Rudzka-Ostyn (ed.) // *Topics in Cognitive Linguistics*. – Amsterdam: Benjamins, 1988. – P. 300-336. – Bibliog.: p. 336.
- Taylor 1989: Taylor, J.R. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory* [Text] / J. R. Taylor. – Oxford: Clarendon, 1989. – 251 p. – Bibliog.: p. 249.
- Trager 1949: Trager, G.L. *The Field of Linguistics* [Text] / G. L. Trager // *Studies in Linguistics. Occasional papers*. I. – Oklahoma: Norman, 1949. – P. 34-51. – Bibliog.: p. 51.
- Tuggy 1988: Tuggy, D. *Natural Causative / Applicative in the Cognitive Grammar* [Text] / D. Tuggy / B. Rudzka-Ostyn (ed.) // *Topics in Cognitive Linguistics*. – Amsterdam: Benjamins, 1988. – P. 587-618. – Bibliog.:

p. 618.

Статья продолжает цикл публикаций, посвященных проблемам надежной грамматики в ее презентации в общелингвистической парадигме, в частности установлению источников возникновения надежной грамматики, а также прослеживанию причин, предпосылок и специфики ее развития и формирования как самостоятельного лингвистического направления.

Ключевые слова: надежная грамматика, врожденное понятие, интерпретивизм, когнитивная лингвистика, лексикализм, пропозиция, семантика, структурализм, трансформация, функционализм.

The article continues the cycle of publications devoted to problems of the case grammar in the opinion of a general linguistic paradigm, in particular the main aim is to establish sources of the case grammar and to trace reasons, preconditions, and specific characters of its development and organizing as an independent linguistic tendency.

Keywords: case grammar, innate concept, interpretivism, cognitive linguistics, lexicalism, proposition, semantics, structuralism, transformation, functionalism.

Надійшла до редакції 23 серпня 2010 року.

Александр Рогожкин

ББК 83.7я73. Р 59

УДК 808.5(075.8)

РИТОРИКА КАК НАУКА О МЫСЛИТЕЛЬНО-РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. СОФИСТЫ

У статті автор розглядає проблему розумово-мовленнєвої діяльності в контексті риторичних вчень софістів. Встановивши, що такі давньогрецькі філософи, як Протагор та Горгій, зосереджували увагу на необхідності створення специфічних засобів і правил переконання опонентів, автор доходить висновку, що саме давньогрецькі школи софістики заклали основи розвитку розумово-мовленнєвої діяльності й почали професійно навчати складанню та виголошенню публічних промов.

Ключові слова: риторика, суще, розумово-мовленнєва діяльність, мовленнєвий контекст, риторичний канон, ритм, пафос промови.

Данная статья является продолжением исследования истории и современного состояния риторической науки. Исследования, которое осуществляется автором в тесном контакте с Российской риторической ассоциацией (Институт русского языка имени А.С. Пушкина, г. Москва) под рабочим названием «Теория риторики и речевая практика общества».

По нашему глубокому убеждению язык и речь являются не только главными признаками и основными средствами духовной деятельности человека, но, прежде всего, основой основ самого существования духовности как следствия исключительно речевой деятельности [Гумбольдт 1967; Потебня 1913].

Интеллектуальное развитие и отдельного человека, и отдельного этноса, нации, да и человеческого сообщества в целом сегодня необходимо рассматривать как целостный триединый процесс в позитивной или негативной динамике его составляющих. Если называть эти составляющие, то в самом общем виде заявленное триединство может выглядеть так: **речевая деятельность – личность – общество**. Отталкиваясь от известных рассуждений М. М. Бахтина о функциональной целостности «**речевого потока**» и от его же понимания «**речевой жизни**» [Бахтин 1979: 244 – 245], мы предлагаем именно такой алгоритм изучения заявленной проблемы, поскольку и жизнедеятельность отдельной личности, и функционирование любого человеческого сообщества на современном этапе развития нашей цивилизации полностью осуществляются в постоянно сменяемых друг друга **языковых и речевых контекстах** и под их непосредственным воздействием.

Умственный поворот от чёткого разграничения Космоса и Хаоса к их единству, от природы всеобъемлющей к природе персонифицированной, очеловеченной, поворот, осуществлённый Эмпедоклом [Рогожкин 2010: 208 – 212], был обусловлен тем обстоятельством, что всё внешнее всеобщее (окружающий мир, общество, государство с его институтами и законами) становилось всё более зависимым от индивидуального, от психофизической, умственной и речевой деятельности человека.

Цель настоящей статьи – рассмотреть основные принципы софистической риторики в их взаимосвязи с речевой практикой.

Человек как проблема философии, как «мера всех вещей» (Протагор) был осознан и провозглашён софистами. Человек и только человек занимает центральное и особенное место в Космосе. Потому что только человек определяет и называет всё, что является **сущим**. Полезное и вредное, хорошее и плохое, прекрасное и безобразное, всё, что составляет Хаос и Космос, бытие и небытие, – всё это не есть качествами неживой природы. Всё это суть определения, созданные и употребляемые человеком применительно к природе и